

GAÁL ENDRE

A királyság eszménye az Ószövetségben*

Az Ószövetség királyeszménye nem csupán a régi korok megismerése szempontjából fontos. Jelentősége túlmutat az Ószövetség világán, hiszen jelentősen befolyásolta a keresztény királyságról kialakított képet is.

A KIRÁLYSÁG INTÉZMÉNYÉNEK VALLÁSI INTEGRÁLÁSA

Témánk első gondolataként rá kell mutatnunk arra, hogy a királyság bevezetése – az izraelita államalapítás – bizonyos mértékű vallási krízist hordozott magában, a Jahve-hit azonban végül mégis sikeresen integrálta a királyság intézményét.

Az izraelita törzsek letelepedésének hosszú folyamatában az eleinte viszonylag laza törzsi kapcsolatokat a közös Jahve-hit foglalta egybe. A vallási tényező segített az egységesülés útján. Ez a hit viszont – az Egyiptomból kivonult csoportok hatására – központi eseményként ünnepelte a szabadulást az egyiptomi rabiga alól Istenük nagy tetteként. Az egyiptomi egyeduralmi rendszer negatív tényezőként élt emlékezetükben.

A Jahve-hit alapvetően a törzsi, nemzeti viszonyokat élte, hordozta.¹ A letelepedéssel óhatatlanul együtt járó harci cselekményeket nem központi hatalom, hanem a szabad csapatok irányítására Isten által kijelölt karizmatikus vezető fogta össze. A szóban forgó mintegy kétszáz év² körülményeibe nyújt betekintést a Bírák könyve. Ilyen viszonyok közepette a megmaradás történelmi szüksége egyre inkább sürgette a központosított hatalom kiépítését, ami a királyság létrehozását jelentette. Természetesen nem hiányoztak

* Gaál Endre (†2018. szeptember 20.) emlékére és tiszteletére közöljük a „Ius coronandi” című kiállítás megnyitójához kapcsolódó konferencián elhangzott előadását (Esztergom, 2012. szeptember 1.). Jelen tanulmány az előadás szerkesztett változata. Jegyzetekkel ellátta: Kocsis Imre.

¹ Erről bővebb ismertetést nyújt BOCK, S., *A bibliai Izrael története* (Budapest 2005) 30-41. Az izraelita honfoglalással és letelepedéssel kapcsolatos újabb megfigyelésekhez vö. RÓZSA H., *Az izraelita honfoglalás kérdése a modern biblikus kutatás tükrében I-II*, in ÜÖ, Isten. A kezdet és a vég (Budapest 2010) 279-300.

² Kb. Kr. e. 1200–1000.

ennek ellenzői sem, akik éppen vallási oldalról, hitbéli érvekre hivatkozva vitatták a királyság létjogosultságát.³ Érdekes, hogy a Biblia mindkét felfogást bemutatja, mégpedig Sámuel próféta szájába adva mind a királyság melletti, mind pedig az ellene szóló megfontolásokat. Az előbbi jól mutatja, hogy Sámuel mint pap és próféta Isten parancsára keni fel az első királyt, Saul.⁴ Az ellentétes vonalat jelzi, hogy a nép követeli a királyt Sámuelától, akinek ez egyáltalán nem tetszik, és szembesíti őket a királyság miatt a köznépre háruló terhekkel.⁵ Végül elfogadták a királyság intézményét, ezt azonban – amint az előzőekből nyilvánvaló – vallásilag kellett megalapozni.

A SZAKRÁLIS KIRÁLYSÁG JELLEMZŐI

Így jutunk el témánk második gondolatához, a szakrális királysághoz. Mielőtt ennek jegyeit ismertetném, néhány megjegyzés szükséges. Először is, a bibliai tradíció elsősorban a Dávidra visszavezethető déli királyság, Júda felfogását örizte meg e tekintetben, ahol a dinasztikus vonal érvényesült, szemben az északi királysággal, Izraellel. Másodszor, bár átveszik a környező népektől a szakrális királyság jellegzetes jegyeit, azokat észrevehetően és tudatosan hozzáigazítják az izraelita egyistenhithez. Tehát nemcsak adoptálják, hanem adaptálják is, kiszűrve a politeista vonásokat.⁶ Harmadszor, az értékelhető jegyek a szakrális királyságról elsősorban Dávid és Salamon személyéhez kötődnek, illetve a királyságot értelmező úgynevezett királyzsoltárokban található meg.⁷ Ezek közül kettőt emelnék ki, a 2. és a 110. zsoltárt, amelyeket intronizációs, királykoronázási zsoltárként szoktak értelmezni.⁸ Joggal mondhatjuk tehát, hogy a szakrális királykép bevezetése Dávid, illetve Salamon nevéhez kötődik.

³ Erről az ellenállásról részletes áttekintést ad RÓZSA, H., *Üdvösségközvetítők az Ószövetségben* (Budapest 2005) 53-55.

⁴ 1Sám 9,15-17.

⁵ 1Sám 8,10-19. A királyság negatív értékelését mutatja a „Jotám meséje” címet viselő szakasz is a Birák könyvében. Vö. KOCSI Gy., *Jotám meséje a hatalom és a karizma fényében*, in Uő, *„Ha tűzben jársz is, a lángok nem perzselnek”* (Budapest 2009) 125-140. Az 1Sám 8-10 értelmezéséhez vö. LOHFINK, N., *Haragos visszatekintés az államra. Előadások a Sámuel és Királyok könyveinek választott kulcsszövegeiről* (Budapest 2005) 37-95.

⁶ Vö. RÓZSA, *Üdvösségközvetítők...* 56-59.

⁷ A királyzsoltárokban az alábbi témákról van szó: „királyokhoz intézett orákulumok (2; 110), a királyokért mondott imádságok (20; 72), a királyok imádságai (18; 101), királyi zaránkok- (132) és nászének (45), királyi himnusz (144)” RÓZSA, H., *Az Ószövetség keletkezése II* (Budapest 1996) 341.

⁸ A két zsoltárról rövid áttekintést nyújt: RÓZSA, *Üdvösségközvetítők...* 59-62. Bővebb kifejtés a Zsoltárok könyvéhez írt kommentárokban található. Pl.: KRAUS, H.-J., *Psalmen I* (Neukirchen-Vluyn 1978) 142-156; Uő, *Psalmen II* (Neukirchen-Vluyn 1978) 925-938; RAVASI, G., *Il libro dei Salmi I* (Bologna 1986) 87-114; Uő, *Il libro dei Salmi III* (Bologna 1988) 255-299.

Most vegyük sorra a szakrális királyság jegyeit! A leglényegesebb gondolat az, hogy a király Istentől kiválasztott, mintegy Isten oldalán áll. Őt képviseli a nép felé, különleges, sérthetetlen személy.⁹

Ezt jelzi elsőként az, hogy a király *Isten jobbján foglal helyet*, amint a 110. zsoltár mondja: „Jobbom felől foglalj helyet.” Itt a frigyládára gondolhatunk, mellette állhatott az emelvényen a király trónja. Sőt, nemcsak Isten jobbján foglal helyet – ami az ókorban is kitüntetést jelentett –, hanem későbbi szövegek szerint magán *Isten trónján*. Onnan uralkodik, tehát Isten uralmát képviseli a nép felé, és Isten szavatolja az ő uralmát. Van egy olyan zsoltár is, amelyik a királyt egyenesen isteninek nevezi: „Trónod isteni, áll mindörökké.”¹⁰

A másik fontos vonás az, hogy a király beiktatása révén *Isten fiává* lesz. Amint a 2. zsoltár mondja: „Az Úr végzését hirdetem, ő szólt így hozzám, fiam vagy, ma szültelek.” Egyiptomban az uralkodó biológiai nemzés révén mondhatta magát az istenség fiának.¹¹ A bibliai egyistenhittel ez nem egyeztethető össze. Itt örökbe fogadott fiúságról van szó. Ezt jelzi Sámuel második könyvének hetedik fejezetében a Dávidnak adott isteni ígéret: „Megtartom utánad magvadból származó utódodat (...), atyja leszek, ő meg fiam.”¹² Dávid magváról van szó. Ez kizárja a biológiai jellegű isteni nemzést, tehát örökbe fogadott fiúságról van szó.

A harmadik lényeges vonás, hogy a szakrális király egyben *papi karakterrel* is rendelkezik. A későbbi ószövetségi szövegek tagadják ezt, és a papi méltóságot elvitatják a királytól. Salamon azonban egyértelműen maga mutat be áldozatokat a templomszenteléskor, és ő az, aki megáldja a népet.¹³

A negyedik jellemző, hogy a királyon *Jahve lelke* nyugszik, mint a prófétaikon. A királyság bevezetésével összefüggésben a bibliai szövegek kiemelik, hogy amint a bírák karizmatikus feladatát Jahve lélekadományára alapozta meg, úgy Saul és Dávidot – a királyság kezdetének alakjait – is betölti Isten lelke, mégpedig a fölkenés eredményeként.¹⁴

Az ötödik vonást röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy a szakrális király *az isteni jog és igazságosság védője*, letéteményese, főként a szegények és elnyomottak felé. Legalábbis ez az ideál.¹⁵

⁹ A királysággal és a király személyével kapcsolatos ószövetségi felfogásról jó áttekintést nyújt: DE VAUX, R., *Das Alte Testament und seine Lebensordnungen* I (Freiburg 1960) 177-186.

¹⁰ Zsolt 45,7.

¹¹ Az újabb kutatás mindenesetre meglehetősen árnyaltan közelít a témához. Vö. Kocsis Gy., *Gondolatok a Zsolt 2-ről*, in Uő, „Ha tűzben jársz is, a lángok nem perzselnek” (Budapest 2009) 207-229.

¹² 2Sám 7,12-14. A Dávidnak adott ígéret igen jelentős a messiási várakozás szempontjából is. Vö. COPPENS, J., *Le messianisme royal* (Paris 1968) 37-63; RÓZSA, *Üdvösségközvetítők...* 75-84.

¹³ Vö. 1Kir 8,1-66.

¹⁴ Vö. 1Sám 10,6.10; 11,6; 16,13.

¹⁵ Ez a szempont főleg a 72. zsoltárban jut kifejezésre. Vö. RÓZSA, *Üdvösségközvetítők...* 64-69.

A hatodik a szakrális királyságeszmény jellegzetesen visszatérő motívuma, amely főleg a királyzsoltárokból jelenik meg: az uralom univerzális, *egyetemes jellege* és az ellenségek feletti győzelem ígérete.¹⁶ Ez valószínűleg az ókori Keleten igen elterjedt mitikus világképre vezethető vissza, mely szerint a király a világ közepén uralkodik, és aki a közepet uralja, az ura az egésznek. Így volt ez Egyiptomban is. Tudták jól, hogy vannak területek, ahol a hettiták uralkodnak, a mitikus szemlélet mégis univerzális uralmat tulajdonított az adott királynak. Ez a szemlélet később a próféták működése nyomán átalakult, és a király univerzális uralma, az ellenségek feletti győzelem ígérete inkább lehetőségként jelenik meg, amit Jahve tetszése biztosít.

Hetedik pontként említeném még meg, hogy Júdában a dávidi dinasztikus trónutódláshoz kapcsolódva Istennel kötött külön *szövetség*ként értelmezik a királyságot. Jahve esküvel erősítette meg Dáviddal kötött szövetségét, amely arra vonatkozott, hogy háza örökre fennmarad.¹⁷ Köztudomású, hogy a szövetség – az egész ószövetségi kinyilatkoztatás legalapvetőbb ténye – meghatározóan vallási és teológiai jelentőségű. Ez pedig azt jelenti, hogy a királyság, a király (mint Jahve szövetségese) Dávid révén alapvetően vallási tényezőkhöz, adottságokhoz kötődik.

A KORONÁZÁS SZERTARTÁSA

Harmadik gondolatként szólnunk kell magáról a koronázási szertartásról. Nehézséget jelent, hogy a szent szövegek nem közölnek teljes rituálét, és a két esemény, ahol részletesebb ismertetéssel találkozunk, nevezetesen Salamon és Joás beiktatása, rendkívüli helyzetben zajlik. Salamon esetében az idősebb fiútestvér, Adonija – mondjuk így – puccsot szervez, és magát kiáltatná ki királynak. Gyorsan kell cselekedni, ezért a Salamonhoz és Dávidhoz hű udvari emberek, sietve királlyá kenik őt. Itt találhatunk utalást a rituálé-ra.¹⁸ Később, Joásnál az a helyzet, hogy a király felesége, Joás mostohaanyja a gyermekeket leölve magához kaparintja a hatalmat. Joás azonban megmenekül, s végül tulajdonképpen egy forradalom vagy összeesküvés eredményeként kenik fel őt királlyá.¹⁹ E két rendkívüli esemény, illetve a királyzsoltárok alapján rekonstruálhatók a rituálé lényeges elemei.²⁰

¹⁶ Vö. Zsolt 2,8; 72,8-11; 110,1-2.

¹⁷ „Kiválasztottam szolgálmat, Dávidot, szent olajjal fölkentem... Örökre megőrzöm számára kegyelmem, szövetségem velem nem szűnik meg” (Zsolt 89,21.29). „Az Úr megesküdött Dávidnak igaz esküvel és attól nem áll el: Testedből utódot emelek trónodra” (Zsolt 123,11).

¹⁸ Vö. 1Kir 1,38-40.

¹⁹ Vö. 2Kir 11.

²⁰ A beiktatás rituáléjáról bővebben ír: DE VAUX 163-174. Vö. még VON RAD, G., *Das jüdische Königsritual*, in Uő, *Gesammelte Studien zum Alten Testament* (München 1971) 205-213;

Melyek tehát ezek? Az első a koronázás helye. Ez minden valószínűség szerint a salamoni templom szentélye lehetett, ahol a királynak fenntartott helye volt a frigyláda jobbján. Érdekes a király helyét megjelölő tipikus kifejezés: „az oszlop mellett”. Bizonyos szövegek hozzáteszik: „a szokás szerint”. Nem tudjuk, mi lehetett ez pontosan, de feltehetően egy emelvényre kell gondolnunk, amelyen a király az istentisztelet alatt tartózkodhatott. Ezt kifejezést használja a Biblia például Jozijával kapcsolatban. Amikor a törvényt felolvasták, vagyis hivatalosan kihírdették – a deuteronomiumi törvényekről van szó –, akkor a király ott állt az oszlop mellett.²¹ A koronázás helye tehát a templom.

A rituálé második eleme a koronázási jelvények átadása. Az egyik a *nézer* volt, amit diadémnak, koronának szoktak fordítani. A héber szó azonban többet jelent, fölszentelést, konsekrálást, és így elkülönítést a profán szférától. Tehát a diadém, a korona nem csupán megkülönböztető jelvény, hanem a felszenteltségre utal. A második tárgy, amit átadtak, az uralkodási okmány volt. Ezt héberül *édút*nak nevezik. Sokáig nem tudták értelmezni a szót, mert csak néhány helyen szerepel, hogy a király hordja mint királyi jelvényt az *édút*ot, ami szó szerint szövetséget jelent. Ezért, a héber szókiegészítés alapján, egy rokon szót, a *c'adót* fordították helyette, ami karperecet jelent. A későbbi kutatások megállapították, hogy valószínűleg nem karperecről van szó, hanem az Egyiptomban szokásos protokollumhoz hasonló uralkodási okmányról, amely ott a fáraó legitimációját szolgálta. Ez egy írott dokumentum volt, amelynek lényegi tartalma a király istenfiúságának kijelentése, megerősítése. Ezt Izraelben örökbe fogadott fiúság értelemben vették. Érdekes, hogy Egyiptomban általában öt uralkodásnevet jegyeztek föl. A Bibliában ilyenrel nem találkozunk, csupán két helyen szerepel az öt név, egyszer Dáviddal kapcsolatban és egyszer Izajás messiási ígéretei között.²² A koronázáskor tehát átadták a király legitimációs okmányát is, valamint a jogart, amelyről azonban konkrét leírást nem ismerünk. A királyzsoltárok többször említik a „jogart” (*matté*), de hozzá kell tennünk, hogy ennek a szónak igen tág értelme van. Jelenthet kardot, nyílvevesszőt, a szőlőtő venyigéjét, tehát nem tudhatjuk biztosan, pontosan milyen tárgy volt ez.

A harmadik, leglényegesebb mozzanat az olajjal való felkenés. Ezt a Biblia – különösen a rendestől eltérő szituációkban – soha nem mulasztja el megemlíteni a legitimáció legalapvetőbb aktusaként, főként Saul, Dávid és Salamon esetében. Visszatérő jelző a királyra, hogy „az Úr fölkenetje”. Ez a legtipikusabb kifejezés a király személyére. Bár a fölkenést kezdeményezheti a nép, a rítus révén a király különleges kapcsolatba kerül Istennel. Ezt fe-

CAZELLES, H., *Le Messie de la Bible*, (Paris 1978) 61-70.

²¹ 2Kir 23,3.

²² Vö. 2Sám 23,1; Iz 9,5.

jezi ki az Úr fölkenete titulus. Isten szentségében részesül, és ezért személye sérthetetlen. Amikor Saul üldözi Dávidot, és Dávid egyszer a közelébe kerül, kezét emelhetne rá, kétszer is mondja a Biblia: „Nem emelek kezét az Úr fölkenetére.”²³ A fölkenés tehát vallási jelentőséggel bírt, a királyt a szakrális szférába emelte. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a fölkenés a pap, a főpap feladata volt, illetve rendkívüli esetekben Isten küldötteiként a próféták végezték.²⁴

A fölkenést az akklamáció követte. A jelenlévők trombitaharsogás és a nép tapsa közepette a fölkenet királlyá kiáltották ki, és megéljenezték: „Éljen a király!”²⁵ Ez megjelenik mind Joás, mind Salamon esetében. Sőt, bizonyos jelek arra utalnak, hogy küldötteket küldtek szerteszét az országban, akik kihirdették, ki az új király.

Ezután, utolsó mozzanatként, az új királyt átvezették a palotába, ahol trónján fogadta a katonák, a főtiszték és az udvari tisztviselők hódolatát, hűségnyilatkozatát és szerencsekívánatait. Ez a tulajdonképpeni trónra emelés, az intronizáció mozzanata. A Biblia arról tanúskodik, hogy – legalábbis a déli országban – a királyi trónt szokásosan a „Dávid trónja” jelzővel illették. Ez pedig utalás a Dávidnak adott isteni ígéretekre, hogy trónja utódaiban örökké állni fog.

Összefoglalóan elmondhatjuk tehát, hogy a királyság bevezetése Izraelben nem volt problémamentes, elsősorban vallási okokból. A megerősödő királyság az ókori Kelet szakrális királyeszményét juttatta érvényre, az egyes elemeket tudatosan a Jahve-hit nézőpontja szerint átértelmezve. Itt különösen fontos az istengyermekség, istenfűség felfogása. A király tehát úgy jelenik meg, mint Izrael Istenének szószólója, akaratának közvetítője. Végül meg kell jegyeznünk, hogy a történelmi viszontagságok, valamint a méltatlan királyok miatt a babiloni fogság idejére a szakrális királyság már sokat veszített vallási súlyából. Ebben nagy szerepe volt a prófétai kritikáknak is, és a próféták igehirdetéséből táplálkozó deuteronomiumi mozgalomnak. A szakrális királyság eszménye azonban tovább él, az ideális király személyét a jövőbe transzponálva a messiási várakozások reményében.²⁶

²³ Vö. 1Sám 26,9.11.

²⁴ Vö. 2Kirá 9,3.6.

²⁵ Vö. 1Kirá 1,39; 2Kirá 11,12.

²⁶ Vö. CAZELLES 126-136; RÓZSA, *Üdvösségkövetők...* 84-91.